

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кафедра педагогіки

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан гуманітарно-педагогічного факультету
д. філолог. н., професор
_____ В.Д. Шинкарук

« » 06. 2020 р.

РОЗГЛЯНУТО І СХВАЛЕНО

на засідання кафедри педагогіки
Протокол №22 від «04» 06. 2020 р.

Завідувач кафедри

_____ Р. В. Сопівник

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА»**

Галузь знань: 01 «Освіта / Педагогіка»

Спеціальність: 015 «Професійна освіта»

Спеціалізація: 015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології»

Освітньо-професійна програма: «Професійна освіта. (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)»

Гуманітарно-педагогічний факультет

Розробник: д-р. пед. н., доцент кафедри педагогіки Толочко С. В.

Київ – 2020 р.

1. Опис навчальної дисципліни «Основи красномовства»

Галузь знань, напрям підготовки, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень		
Освітній ступінь	Бакалавр	
Галузь знань	01 «Освіта / Педагогіка»	
Спеціальність	015 «Професійна освіта»	
Спеціалізація	015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології»	
Освітньо-професійна програма	«Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)»	
Характеристика навчальної дисципліни		
Вид	Обов'язкова	
Загальна кількість годин	180	
Кількість кредитів ECTS	6	
Кількість змістових модулів	2	
Курсовий проект (робота) (за наявності)	-	
Форма контролю	Екзамен	
Показники навчальної дисципліни для денної та заочної форм навчання		
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Рік підготовки	3	
Семестр	6	
Лекційні заняття	39 год.	
Практичні, семінарські заняття	52 год.	
Лабораторні заняття	-	
Самостійна робота	89 год.	
Індивідуальні завдання	-	
Кількість тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних	7 год.	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета дисципліни «Основи красномовства» – підготовка фахівців, здатних до здійснення ефективної мовленнєвої діяльності, вироблення необхідних для цього мовленнєвих умінь, навичок та компетентностей, навчання студентів продуктивному спілкуванню; активізація інтересу до риторичного складника спілкування, формування навичок системної роботи над удосконаленням публічного професійного мовлення, удосконалення навичок і компетентностей ефективної комунікації в ситуаціях публічності та здійснення професійної діяльності; ознайомлення з основами класичної та сучасної риторики як науки про мисленнєво-мовну діяльність, спрямовану на переконання, вплив і досягнення цілей у процесі мовної комунікації, а також виробити в студентів уміння, навички й компетентності аналізувати та продукувати тексти різного типу відповідно до мети, спрямування й умов спілкування в процесі майбутньої

професійної діяльності.

Завданнями вивчення дисципліни є:

- ознайомлення з основними законами мовленнєвої діяльності, її механізмами, закономірностями, прийомами та засобами;
- оволодіння практичними вміннями створення переконуючого й дієвого мовлення, багатогранними можливостями мистецтва живого слова;
- організація емоційної та інтелектуальної взаємодії із слухачем з метою педагогічного впливу на нього як на особистість.

Предметом цього курсу є моральний та психологічний аспекти спілкування у сфері ділових взаємин, етичні механізми їхнього розвитку засобами основ красномовства.

Унаслідок вивчення дисципліни «*Основи красномовства*» студенти набувають *знань* із:

- понятійно-категоріального апарату; завдань та методології основ красномовства;
- знань про риторику як науку й мистецтво;
- надбання риторичної науки в персоналіях і їхніх наукових доробках;
- кращі зразки ораторських творів визначних риторів минувшини та сьогодення для подальшого послуговування їхнім досвідом;
- риторичні знання про зміст, правила й норми спілкування, про вимоги до мовленнєвої поведінки в різних комунікативно-мовленнєвих ситуаціях;

умінь:

- правильно користуватися технікою мовлення (управляти диханням в процесі мовлення, читання, володіти правильною і чіткою дикцією, силою, чистотою і висотою голосу, орфоепічними нормами вимови тощо);
- користуватися вербальними та невербальними засобами логіко-емоційної виразності мовлення (поза, жест, міміка тощо);
- володіти прийомами полемічної майстерності;
- кваліфіковано виконувати завдання з написання промови та виголошення її залежно від мети, завдання, місця, часу виступу з урахуванням складу аудиторії;
- вести розгорнутий монолог (лекцію, доповідь, повідомлення з фахової проблематики);
- вести ефективну, конструктивну бесіду на будь-яку тему;
- володіти полемічним мистецтвом, культурою конструктивного діалогу, уміти переконувати та відповідати на запитання під час полеміки (диспуту, полеміки, дискусії);
- володіти етикою оратора;
- добирати мовні засоби залежно від ситуації спілкування та жанру публічного виступу;
- адаптувати текст відповідно до цільової настанови та рівня підготовленості слухачів.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у студентів *компетентностей і програмних результатів навчання* відповідно до освітньої програми «Українська мова за професійним спрямуванням»:

Загальні компетентності:

- засвоїти основні досягнення історії вітчизняної та світової риторичної

науки;

- уміти застосовувати досягнення національної та світової культури під час підготовки публічного виступу;
- удосконалювати вміння чітко й логічно висловлювати власні думки завдяки засвоєнню основ культури мислення;
- набути вміння власної оцінки історичних процесів в Україні та за її межами у зв'язку з розвитком риторики;
- володіти вмінням планувати та здійснювати самостійну пошукову діяльність;
- формувати вміння наукової організації педагогічної праці;
- уміти здійснювати пошук необхідної інформації, використовуючи довідкову літературу, електронні бази даних та ІКТ;
- упроваджувати ІКТ під час підготовки публічного виступу для навчально-практичної, наукової роботи та майбутньої професійної діяльності;
- уміти аналізувати педагогічний досвід колег, цілеспрямовано підвищуючи свій освітньо-професійний рівень.

Фахові компетентності:

- здатність створювати усні й письмові тексти різних жанрів і стилів державною та іноземною (іноземними) мовами;
- здатність удосконалювати вміння робити риторичний аналіз текстів різних типів промов;
- здатність уміти членувати текст, точно визначати тему, тези, докази, операції, мовні засоби, доцільність кожного слова;
- здатність продукувати тексти різних типів промов з потрібної теми і для різних ситуацій;
- здатність самостійно складати і виголошувати промови;
- здатність до ведення ділової комунікації усно і письмово.

Програмні результати навчання:

- використовувати українську мову як державну в усіх сферах суспільного життя, зокрема у професійному спілкуванні;
- створювати усні й письмові тексти різних жанрів і стилів державною та іноземною (іноземними) мовами;
- застосовувати знання для розв'язання професійних завдань.

3. Програма та структура навчальної дисципліни

- повного терміну денної (заочної) форми навчання;
- скороченого терміну денної (заочної) форми навчання;

Змістовий модуль 1. Теоретична риторика

Тема 1. Ораторське мистецтво як навчальна дисципліна

Що таке ораторське мистецтво? Розрізнення риторики, ораторського мистецтва, красномовства та мистецтва мовлення. Давньогрецька риторика. Класична риторика. Розвиток красномовства. Історія ораторського мистецтва. Поява публічної людини. Традиції ораторського мистецтва у Новий час.

Вітчизняні традиції красномовства. Культура словесності Київської Русі: «Слово про закон й благодать» Іларіона (XI ст.), «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово в новий тиждень після Пасхи» Кирила Туровського (1130–1182 рр.).

Риторизм у мовотворчості Івана Вишенського. Риторика «українського бароко» Григорія Сковороди. Академічна риторика в Києво-Могилянській академії (Лазар Баранович, Антоній Радивилівський, Стефан Яворський («Риторична рука»). Риторична спадщина Феофана Прокоповича: «Про риторичне мистецтво». Сучасна українська школа риторики (Г. Сагач, Л. Мацько). Риторика нового часу на російських теренах (М. Ломоносов. «Краткое руководство к красноречию»; М. Сперанський. «Правила вищого красномовства». Риторична спадщина суспільних та судових діячів: Коні, Плевако, Пороховщикова та ін.

Криза риторики у XIX ст. Роль В. Белінського в публічному «засудженні» риторики.

Тема 2. Неориторика (new rhetoric). Сучасна риторика: загальне і особливе. Аргументативна риторика І. Герасимової, Р. Гроотендорста, Ф. ван Єсмерена, А. Івіна, А. Мігунова, Л. Олбрехт-Титеки, Х. Перельмана, С. Тулміна, Д. Уолтона, Ф. Хенкеманс та ін. Лінгвістична риторика Р. Барта, У. Еко, Ю. Лотмана, Ц. Тодорова та ін.

Поняття комунікації. Лінгвістична прагматика. Поняття дискурсу. Основні фактори мовленнєвої комунікації: комунікативна мета, адресат, позиція автора і спостерігача, тема, жанр. Введення в аналіз дискурсу. Поняття мовних стратегій і тактик. Інтертекстуальність у сучасних текстах. Поняття ідеологеми. Загальні особливості тоталітарного дискурсу.

Риторика як спічрайтинг: поняття, структура, функції. Спічрайтинг як специфічна PR-5 технологія. Поняття спічрайтерського тексту. Оратор і текст. Поведінка оратора і аудиторії. Функції спічрайтера.

Поняття PR-технологій. PR (зв'язки з громадськістю) як умова ефективного функціонування організації. PR як засіб управління репутацією організації. Поняття виборчих технологій. Основні різновиди виборчих технологій. Умови ефективності виборчих технологій. Особливості політичного спічрайтингу. Суб'єкти політичного спічрайтингу. Особливості політичного спічрайтерського тексту. Особливості аудиторій оратора-політика. «Чорна риторика» К. Бредемайера як техніка маніпулювання комунікативними практиками.

Тема 3. Класичний риторичний канон та його основні етапи

Роди та види ораторського мистецтва. Основні форми ораторського монологу: соціально-політичне красномовство, парламентське красномовство, академічне, соціально-побутове, судове, лекційно-пропагандистське, дипломатичне, військове, торговельне (рекламне), церковно-богословське (гомілетика).

Задум, ідея, концепція промови. Інвенція класичної риторики. Тема, її вибір.

Основні джерела збирання матеріалу. Елокуція та орнамент. Елоквенція. Стилїстика. Стилї усної і писемної форм мови. Стилї експресивні, описові, функціональні. Акція як складова риторики. Образ оратора. Вимоги до оратора. Зв'язки оратора з аудиторією (звуковий, візуальний та ін.).

Логос як категорія класичної риторики. Логічність як основна ознака промови і тексту. Етос як моральний принцип. Три категорії риторики як три наукові критерії, фільтри для промов: істинності (логос), щирості (етос), відповідності мовної поведінки (пафос). Топос як опорна точка певної теми. Топос як орієнтир, схема викладу.

Закони риторики. Концептуальний закон як винайдення задуму, ідеї (створення концепції). Концепція як першооснова мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Закон моделювання аудиторії. Стратегічний закон. Тактичний закон. Аргументація і активізація мислення та почуттєво-емоційної діяльності аудиторії як складові цього закону. Мовленнєвий закон. Закон ефективної комунікації. Феномен «ораторського шоку». Системно-аналітичний закон.

Тема 4. Взаємодія оратора та аудиторії

Функції оратора. Вимоги до оратора. Індивідуально-психологічні якості та мовні типи оратора. Фази та етапи діяльності оратора.

Поняття «аудиторія» та її ознаки: соціально-демографічні, індивідуально-особистісні, соціально-психологічні, формально-ситуативні. Характеристика мотивів діяльності аудиторії: матеріальних, духовних (інтелектуальних, естетичних, моральних). Фази стану уваги аудиторії. Увага як складова психологічної характеристики аудиторії, її види та властивості. Фази стану уваги аудиторії під час промови оратора.

Суб'єктивні та об'єктивні перешкоди контакту аудиторії та оратора та способи їх подолання. Подолання психологічних бар'єрів в аудиторії. Типи аудиторії за ставленням до оратора або промови.

Стратегія оратора, її місце і значення в діяльності оратора. Структура й етапи побудови стратегії. Зміст роботи оратора по розробці концепції, завдання й надзавдання промови. Побудова тези виступу. Тактичні помилки, шляхи їх усунення.

Тактика оратора. Головні елементи тактики. Визначення принципів, способів, прийомів тактики. Прийоми викладення інформації в промові оратора. Засоби активізації слухачів як прояв тактики оратора. Особливості способів реалізації стратегії у тактиці виступу. Тактичні помилки, шляхи їх усунення. Виправдання. Метушливість. Монотонність. Відсутність пауз. Монологічність. Невдале завершення.

Тема 5. Аргументація в публічному виступі

Формально-логічні закони мислення. Методи викладу матеріалу: дедуктивний, індуктивний, аналогічний, стадійний, концентричний. Доказ як форма мислення. Сутність й структура логіко-мовленнєвого доказу.

Правила й помилки висунення тези. Теза. Аргументація. Демонстрація. Правила доказу. Правила по відношенню до тези, аргументів, демонстрації. Помилки висунення тези, аргументації та демонстрації. Методи доведення.

Правила добору аргументів. Правила й помилки демонстрації. Теза і аргумент як основні категорії диспозиції. Демонстрація. Види та засоби аргументації. Логічна аргументація: закони тотожності, суперечності, виключення

третього, достатньої підстави. Логічні помилки. Традиція, авторитет, інтуїція, віра, здоровий глузд, смак та інші засоби аргументації.

Спростування. Способи спростування. План промови, види планів. Композиція промови. Основні частини промови (вступ, виклад, висновки), їх характеристика. Типи висновків, доцільність їх застосування.

Тема 6. Культура і стиль мови

Загальні ознаки мовної культури оратора. Поняття «культура мови». Характеристика мовленнєвого закону. Загальні ознаки мовної культури оратора.

Образність мови: засоби її створення. Стилистичні фігури. Види тропів та фігур. Фігури слова і фігури мовлення. Анафора, антитеза, літота, метафора, риторичне питання, літота, синекдоха, метонімія, алітерація, асонанс, гіпербола, епітет і т. ін. Інші мовні засоби виразності: фразеологічні одиниці, крилаті слова, анаграма, наслідування, цитати, афоризми, прислів'я, мистецтво звукопису. Риторичний аналіз промови. Самоаналіз (синтетична та аналітична оцінки). Критерії культури мови, мовні помилки.

Поняття «стиль публічного виступу». Види стилів. Умови вибору стилю промови. Індивідуальний стиль оратора, проблеми його створення і шляхи оволодіння ним.

Поняття й категорії техніки мовлення. Характеристика голосу як інструменту оратора. Інтонаційно-виразні прийоми, їх місце й специфіка в переконанні аудиторії.

Логіко-інтонаційні принципи промови. Міміка та жести. Мовні ноти: призначення, зміст. Правила роботи з мовними нотами.

Змістовий модуль 2. Практична риторика

Тема 7. Полемічна майстерність

Полеміка як форма ораторського мистецтва: сутність, принципи, прийоми. Культура полеміки. Спір. Форма проведення спору. Усні та письмові спори. Спори організовані й неорганізовані. Повага до опонента. Основні вимоги культури спору: предмет спору, визначення позицій полемістів, правильне оперування поняттями в спорі, уміння переконувати.

Види полемічних «хитрощів» у полеміці. Дозволені і недозволені хитрощі в дискусії. Ставка на оманливий сором. Підмазування аргументів. Посилання на вік, освіту, положення. Заведення розмови в бік. Переведення дискусії на протиріччя між словом і ділом. Самовпевнений тон. Насмішка, різка негативна оцінка висловлених суджень, образлива репліка і т. ін.

Характеристика запитань і відповідей у полеміці. Види запитань і відповідей. Класифікація запитань. Уточнюючі і доповнюючі запитання. Прості й складні. Коректні і некоректні запитання. Доброзичливі й недоброзичливі. Гострі запитання.

Тема 8. Публічний виступ. Подія та повідомлення.

Мета публічного виступу. Промова. Типологія красномовства. Основні види красномовства. Ділове красномовство, його структура і мовні ознаки. Етапи ділового спілкування. Академічне красномовство, його специфіка та основні форми. Судове красномовство. Політичне, дипломатичне, військове красномовство. Духовна промова, її специфіка. Побутове спілкування. Мовний етикет.

Монологи та діалоги. Діалогічне красномовство. Похвальне (епідектичне) красномовство. Еристика (дебати, полеміка, диспут). Інформаційна, спеціальна промова. Протокольна, траурна, урочиста промови, як різновиди спеціальної промови. Неформальна промова. Самопрезентація як жанр.

Типи мовлення: монолог, діалог, полілог, монолог з елементами діалогізації. Види публічних виступів за умовами виголошення, за змістом та психологічними мотивами. Зв'язок між типами мовлення і видами публічних виступів. Поняття про дебати, дискусію, полеміку, мітингову та суспільно-політичну промову тощо. Типи мовлення і види виступів відповідно до сфер спілкування: політика, економіка, бізнес, культура, адміністрування тощо.

Тема 9. Методика підготовки промови: інвенція, диспозиція та меморія. Написання публічної промови.

Поняття публічної промови. Інвенція як розділ класичної риторики. Цільова установка оратора: проінформувати (навчити), переконати, заохотити, розважити, самопрезентувати. Етапи підготовки промови: вибір теми, складання плану, збирання матеріалу, запис, робота з текстом, тренування та запам'ятовування промови. Завдання та надзавдання оратора. Планування промови чи експромт: за і проти. Види планів: опорні слова, простий, складний, тезисний.

Чинники успіху теми. Типи підготовки до промови, переваги і недоліки кожного з них. Методи підготовки: вивчення першоджерел, запам'ятовування, виписки, зберігання інформації.

Робота над стилем (лексикою) та логікою тексту. Розмітка знаками партитури. Рядкові знаки партитури, надрядкові, підрядкові.

Природні закони запам'ятовування: концентрація (враження), повторення, асоціація. Техніка запам'ятовування дат, імен, послідовності викладу змісту промови. Прийоми мнемотехніки: кодування фразою, кодування азбукою цифр.

Тема 10. Диспозиція промови.

Головні структурні частини композиції промови: вступ, головна частина (пропозиція, поділ, виклад, аргументація, спростування), закінчення (узагальнення, спонування). Функції вступу та його різновиди: звичайний, з ораторською пересторогою, *ex abrupto*.

Ораторські прийоми захоплення уваги у вступі: прийом співпереживання, прийом парадоксальної ситуації, постановка проблемного питання, апеляції (до безпосередніх інтересів слухачів, до подій, часу, місця, до авторитету), гумористична ремарка.

Основні моделі викладу теми в головній частині промови: лінійна («ав ово») за допомогою історичного методу та «*in medias res*» – методами стадійним та концентричним.

Основні композиційно-мовні конструкції викладу теми: розповідь, опис, пояснення, аргументація, спростування. Основні поняття і закони диспозиції.

Логічні закони аргументації: тотожності, суперечності, виключення третього, достатньої підстави. Логічні помилки. Аналогічна аргументація. Демонстрація. Типи висновків та доцільність їх застосування.

Способи розташування аргументів та їх класифікація. Способи спростування: софістичний та діалектичний. Правила спростування.

Поняття композиції. Основні способи інтеграції тексту промови: колегезія,

проспекція, ретроспекція.

Основні логічні форми викладу: аналіз, синтез, порівняння, розрізнення, індукція, дедукція, аналогія.

Рекапітуляція та узагальнення як структурні частини закінчення. Функції та типи закінчення: елегантний фінал, доцільний підсумковий фінал.

Тема 11. Акція: виголошення промови.

Акція як завершальний етап реалізації риторичної мети. Проблема ораторського шоку, його причини та техніка подолання.

Зовнішній вигляд та манери оратора. Стратегія поведінки оратора: перед виступом, як виходити, як сидіти і стояти перед аудиторією, яке місце обрати для виголошення промови. Вимоги до зовнішності (поза) та до обличчя оратора: міміка, погляд, кінетика, жести.

Паралінгвістичний арсенал оратора. Поняття модуляції звучання голосу: мелодійність, гучність, темп та інтонація. Сутнісні характеристики голосу, його властивості та гігієнічні вимоги. Техніка правильного дихання оратора. Стислість та багатослів'я ораторського мовлення.

Методика і техніка публічного мовлення. Вимоги до синтаксису усного мовлення. Особливості будови речень ораторського мовлення.

Мистецтво виразного виголошення промови. К. Станіславський про засоби виразного мовлення.

Логічний вимір усного мовлення. Чинники актуалізації мовлення: актуальне членування фрази, ритміко-інтонаційне членування речення, смислове і ритміко-інтонаційне виділення слів за допомогою логічного наголосу.

Паузи логічні і психологічні та їх функції.

Інтонація як основний чинник актуалізації мовлення. Структурні компоненти інтонації: зміна тону голосу за висотою, зміна темпу мовлення, логічні, психологічні і міжвіршові паузи, зміна тембру звучання голосу.

Моделювання та управління аудиторією. Основні засоби встановлення контакту з аудиторією. Техніка подолання опору аудиторії.

Гумор та дотепність в ораторському мовленні. Сміхова складова красномовства. Функції гумору в ораторському мовленні. Природа смішного та його відтінки: іронія, гумор, сатира, сарказм. Шляхи виникнення комічного: карикатури, гротеск, гостроти (дотеп). А. Лук про дотепність як особливу властивість мислення. Правила застосування гумору оратором.

Вступ як засіб встановлення контакту з аудиторією. Основна частина як уособлення суті промови. Підсумок промови.

Моделі основної частини: демонстративна, інформаційна, урочиста, така, що переконує. Особливості синтаксису промови.

Умови ефективності ілюстративних матеріалів. Правила здійснення коментарів до візуальних матеріалів.

Тема 12. Специфічні риси політичного спічрайтингу

Промова як засіб ідентифікації, взаємного визнання кандидатом та виборцями спільності цілей та намірів. Лексика публічної промови. Політичні метафори як основа політичної риторики. Основні стратегії й тактики політичного дискурсу. Подолання когнітивного дисонансу. Невербальні засоби комунікації: їх роль у досягненні мети промови. Жести. Міміка. Зовнішній вигляд оратора.

Психологічні засади спічрайтингу. Увага, пам'ять, інтерес, рівні сприйняття

інформації як психологічні чинники та їх урахування при написанні та виголошенні промови. Соціологічні засади спічрайтингу. Соціологічні чинники забезпечення ефективного мовленнєвого впливу: вік, стать, професія, мова, віросповідання, місце проживання, національна приналежність тощо. Етика публічного виступу.

Планування публічних виступів. Визначення місця та часу здійснення промови. Аналіз аудиторії.

Тема 13. Прес-конференція як різновид спічрайтерської діяльності

Поняття прес-конференції. Етапи організації. Фактори, що визначають бажаність проведення прес-конференції. Розробка програми прес-конференції. Визначення кола запрошених. Підготовка опорних матеріалів до прес-конференції. Зручність наочного матеріалу. Структура брошури.

Місце оратора на прес-конференції. Жести та міміка, що є небажаними для використання оратором. Визначення оптимального часу для закінчення прес-конференції.

Активний характер успішного діалогу. Інтерпретація зауважень опонента. Використання опорних фраз. Використання логічної дифузії.

Тема 14. Діалогічна та конфронтаційна риторика (еристика)

Техніка проведення діалогу. Різновиди бесіди. Типи співрозмовників. Діалог як риторичний дискурс. З історії риторики діалогу: сократівська майєвтика та іронія як спосіб знаходження істини у процесі діалогу. Проблема активного слухання. Види слухання: поверхнєве, логічне, співпереживання. Типи діалогу: формальний, ігровий, діловий, духовний. Поняття інсайту у діалозі.

Риторика як еристика: мистецтво суперечки. Еристика: витоки та еволюція поняття. З історії питання. Античність: міфологія еристики. Софістичні та діалектичні моделі переконання як моральний вибір людини. Артур Шопенгауер «Еристика або мистецтво сперечатися». «Спор» С. Поварніна. Сучасна еристика.

Суперечка та її види. Прояснення понять «суперечка», «дискусія», «дискурс», «полеміка». Основні ознаки суперечки: доказовість та переконливість. Передумови її виникнення. Теза або тема дискусії. Типологія дискусії. Вимоги до тези та антитези. Поділ суперечок за цілями учасників та їх мотивами. Помилки у тезі. Помилки в доказах. Помилки у «зв'язку» між аргументами і тезисом.

Стратегія суперечки. Пропонент та опонент. Тактика суперечки. Найбільш поширені прийоми ведення суперечки. Некоректні прийоми суперечки. Коректні та некоректні доводи. Загальні вимоги до суперечки. Діалектика. Загальні рекомендації, виконання яких сприяє підвищенню ефективності суперечки. Суперечка на публіці. Суперечка в ефірі. Некоректні способи ведення суперечки: підміна тези, ставка на сором, обструкція та ін.

В. Шейнов: «12 сучасних правил переконання». Гра на людських потребах – популярна маніпуляція для переконання опонента. «Трикутник потреб» А. Маслоу. Приклади маніпуляцій на потребах у сучасних дискусивних дискурсах риторики. «Оксфордські» дебати: практика підготовки та проведення.

Тема 15. Академічна риторика як наука, її зв'язки з іншими науками

Академічна риторика та її завдання. Зв'язок академічної риторики з іншими науками: 1) академічна риторика і філософія; 2) академічна риторика і логіка; 3) академічна риторика і лінгвістика; 4) академічна риторика і психологія; 5) академічна риторика і етика; 6) академічна риторика і герменевтика;

7) академічна риторика і інформатика; 8) академічна риторика і соціологія; 9) академічна риторика і література; 10) академічна риторика і медицина.

3. Шляхи удосконалення академічного красномовства. Історія академічної риторики. Витоки академічної риторики. Твори ораторського мистецтва доби середньовіччя. Становлення академічної риторики на теренах Києво-Могилянської академії. Розвиток академічної риторики XIX ст. Академічна риторика на сучасному етапі. Жанри академічної риторики. Поняття жанру. Жанри риторики. Жанри академічної риторики. Вузівське красномовство (лекція, цикл лекцій, виступ, реферат, доповідь, бесіда). Шкільне красномовство (шкільна лекція, розповідь учителя, бесіда). Власне академічне красномовство (наукова доповідь, наукове повідомлення, вступ, наукова лекція). Академічна еристика, її особливості (дискусія, диспут, полеміка). Лекція – основний жанр академічної риторики, форма та метод організації навчання. Психолого-педагогічні основи лекції. Вимоги до лектора-викладача. Лекція як жанр академічного красномовства. Технічний аспект підготовки до лекції. Наукова доповідь як жанр академічної риторики. Інвенція – перший етап підготовки наукової доповіді. Диспозиція – другий етап підготовки наукової доповіді. Елокуція – третій етап підготовки наукової доповіді. Меморія – четвертий етап підготовки наукової доповіді. Акція – п'ятий етап підготовки наукової доповіді. Релаксація.

Академічна еристика. Суть понять «еристика», «академічна еристика». Історія академічної еристики. Природа наукової суперечки. Різновиди наукової суперечки. Учасники наукової суперечки (пропонент, опонент, аудиторія). Етика наукової суперечки. Академічна еристика у контексті захисту наукової дисертації. Захист наукової роботи – важливий етап наукової діяльності. Основні етапи захисту дисертації. Виступ пропонента, його особливості. Виступи опонентів, їхні особливості. Запитання до дисертанта та відповіді на них. Наукова дискусія, її специфіка. Місія голови спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин								
	денна форма					заочна форма			
	тижні	усього	у тому числі			усього	у тому числі		
			л	п	с.р.		л	п	с.р.
1		3	4	5	6	7	8	9	10
Змістовий модуль 1. Теоретична риторика									
Тема 1. Ораторське мистецтво як навчальна дисципліна	2	12	2	2	8				
Тема 2. Неориторика (new rhetoric). Сучасна риторика: загальне і особливе.	4	12	2	2	8				
Тема 3. Класичний риторичний канон та його основні етапи	6	12	2	2	8				
Тема 4. Взаємодія оратора та аудиторії	7	12	2	2	8				
Тема 5. Аргументація в публічному виступі	10	12	2	2	8				
Тема 6. Культура і стиль мови	12	12	2	2	8				
Разом за змістовим модулем I		72	12	12	48				
Змістовий модуль 2. Практична риторика									
Тема 7. Полемічна майстерність	14	12	2	4	4				
Тема 8. Публічний виступ. Подія та повідомлення.	16	12	2	4	4				
Тема 9. Методика підготовки промови: інвенція, диспозиція та меморія. Написання публічної промови.	8	12	2	4	4				
Тема 10. Диспозиція промови.	20	12	2	4	4				
Тема 11. Акція: виголошення промови.	22	12	2	4	4				
Тема 12. Специфічні риси політичного спічрайтингу	24	12	4	4	5				
Тема 13. Прес-конференція як різновид спічрайтерської діяльності	26	12	4	4	5				
Тема 14. Діалогічна та конфронтаційна риторика (еристика)	28	12	4	4	5				
Тема 15. Академічна риторика як наука, історія, традиції. Академічна риторика на сучасному етапі. Жанри академічної риторики. Академічна еристика.	30	12	5	8	6				
Разом за змістовим модулем II		108	27	40	41				
Разом за дисципліну		180	39	52	89				

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Риторика – наука про ораторське мистецтво	2
2.	Основні роди, види та жанри красномовства	2
3.	Класична риторика: основні закономірності	2
4.	Виникнення і розвиток мистецтва слова у стародавній Греції. Ораторське мистецтво Стародавнього Риму. Розвиток красномовства в середні віки та в епоху Відродження	2
5.	Вітчизняне красномовство. Історія та сучасний стан риторичної думки в Україні та перспективи її розвитку.	2
6.	Образ оратора та його типи. Оратор та аудиторія. Образ аудиторії	2
7.	Полемічна майстерність	4
8.	Публічний виступ. Подія та повідомлення. Структура ораторського твору	4
9.	Промова: методика й етапи підготовки	4
10.	Диспозиція промови.	4
11.	Акція: виголошення промови.	4
12.	Специфічні риси політичного спічрайтингу	4
13.	Прес-конференція як різновид спічрайтерської діяльності	4
14.	Діалогічна та конфронтаційна риторика (еристика)	4
15.	Академічна риторика як наука, історія, традиції. Академічна риторика на сучасному етапі. Жанри академічної риторики. Академічна еристика.	8

6. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Не передбачено робочим навчальним планом	

7. Контрольні питання, комплекти тестів для визначення рівня засвоєння знань студентів

Перелік питань з дисципліни «Основи красномовства»

1. Риторика як наука. Основи красномовства як навчальна дисципліна. Предмет, мета, завдання.
2. Зв'язок риторики, основ красномовства з іншими дисциплінами.
3. Основні розділи класичної риторики.
4. Риторичне начало в житті й літературах Стародавнього Сходу.
5. Виникнення риторики в Давній Греції. Логографи і софісти.
6. Виникнення риторики та формування її як науки в стародавній Греції.
7. Демосфен як найвидатніший грецький оратор.
8. Розвиток красномовства в Стародавньому Римі.
9. Цицерон як найвидатніший римський оратор.
10. Ораторська культура Візантії, її мовленнєве багатство.
11. Іоан Золотовустий як найвидатніший візантійський проповідник.
12. Ораторство у Західній Європі в епоху Середньовіччя.
13. Внесок Августина та Григорія Двоєслова в розвиток елоквенції.
14. Історичні шляхи українського риторичного слова.
15. Визначні пам'ятки риторичної літератури Київської Русі.
16. Риторика в Києво-Могилянській академії.
17. Українське красномовство.
18. Розвиток риторики в сучасний період.
19. Видатні українські оратори.
20. Роль красномовства в сучасному суспільстві.
21. Проблема ораторського таланту й необхідність підготовки промовця.
22. Закони красномовства.
23. Усні жанри публічних виступів.
24. Письмові жанри красномовства.
25. Форми публічних виступів.
26. Академічне красномовство.
27. Політичне красномовство.
28. Специфічні риси політичного спічрайтингу.
29. Прес-конференція як різновид спічрайтерської діяльності.
30. Соціально-побутове красномовство.
31. Судове красномовство.
32. Церковне красномовство.
33. Типи промов за способом виголошення.
34. Імпровізовані промови.
35. Полеміка як форма ораторського мистецтва.
36. Методи та етапи підготовки публічного виступу.

37. Написання ораторського твору. Композиційно-логічна побудова усного публічного виступу.

38. Способи викладу основної частини промови (оповідь, опис, роздум).

39. Вимоги логіки до різних етапів роботи над промовою. Система логічних доказів.

40. Логічна побудова тексту. Логічні помилки, їх види.

41. Аргументація як процес наведення доказів. Особливості укладання.

42. Мовні засоби красномовства.

43. Фонетичні засоби художніх текстів.

44. Лексичні засоби красномовства.

45. Синтаксичні засоби красномовства.

46. Стилістичні засоби красномовства.

47. Риторичні тропи.

48. Риторичні фігури.

49. Невербальні засоби красномовства.

50. Оратор і аудиторія. Прийоми встановлення контакту з аудиторією.

51. Роль голосу, темпу, тембру при виголошенні промов.

52. Інтонація як мовне явище, її сутність і значення.

53. Партитура тексту промови. Фразовий наголос.

54. Невербальні засоби впливу на слухачів (міміка, жести).

55. Естетичні основи риторики.

56. Зовнішня культура оратора.

57. Створення позитивного іміджу оратора. Самопрезентація оратора.

58. Складові мовленнєвої культури оратора.

59. Вимоги до культури мовлення оратора.

60. Красномовство і культура мовлення.

61. Мистецтво виконання промови і техніка тілесних рухів оратора.

62. Психолого-педагогічні основи ораторського мистецтва.

63. Поняття психологічної культури оратора.

64. Раціональні та емоційні особливості впливу усного слова.

65. Мовленнєвий етикет, його функції.

66. Формули мовленнєвого етикету.

67. Правила ведення діалогу, телефонної розмови.

68. Монологічні форми красномовства, їхні особливості та мовні характеристики.

69. Проведення науково-практичних семінарів. Наукова доповідь.

70. Загальна характеристика діалогічних форм усного виступу.

71. Види бесід, їх класифікація і характеристика.

72. Комунікативність як необхідна професійна риса педагога, соціального працівника. Приклади проведення комунікативних тренінгів.

73. Комунікативна стратегія. Механізми створення довіри.

74. Мистецтво постановки запитань і відповідей і маніпулювання масовою свідомістю.

75. Типи запитань у риторичі. Види відповіді.

76. Полілогічні форми усного виступу, їхні особливості та загальні характеристики.

77. Риторика парламентських дебатів, її дискусійний характер.

78. Застосування технологій проведення дискусії в телевізійних ток-шоу.

79. Роль риторики у професійній діяльності педагога, психолога, соціального працівника.

80. Вимоги до індивідуального стилю виступу оратора.

**Тестові завдання для підсумкового контролю знань з дисципліни
«Основи красномовства»**

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОКР «Бакалавр» напрямок підготовки/ спеціальність Професійна освіта Соціальна робота	Кафедра педагогіки	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 1 з дисципліни Основи красномовства (екзамен)	Затверджую Зав. кафедри
	2020-2021 навч. рік		(підпис) Р.В. Сопівник 2020 р.
Екзаменаційні питання			
1. Риторика як наука. Основи красномовства як навчальна дисципліна. Предмет, мета, завдання. Зв'язок риторики, основ красномовства з іншими дисциплінами.			
2. Вимоги логіки до різних етапів роботи над промовою. Логічна побудова тексту. Система логічних доказів. Логічні помилки, їх види.			
Тестові завдання різних типів			

1. Указати, хто з визначних ораторів високо оцінював риторику, сказавши, що «це є та цариця душ, княгиня мистецтв, яку всі вибирають з уваги на достоїнство...»

- А) Цицерон;
- Б) Феофан Прокопович;
- В) Сократ;
- Г) Платон.
- Д) Аристотель.

2. Риторичне вчення Аристотеля викладене у трактатах:

- А) «Риторика», «Поетика»;
- Б) «Федр», «Горгій», «Протагор»;
- В) «Похвала Олені», «Виправдання Паламеда».

3. Проповідь, виголошена Іларіоном на честь відкриття Софіївського Собору, називалася...

- А) «Меч духовний є глагол Божий»;
- Б) «Ключ царства небесного»;
- В) «Слово про закон і благодать».

4. Указати твір Г. Сковороди, який сповнений традиційною образністю гомілетики і є зразком конфесійного стилю?

- А) «Буквар світу...»;
- Б) «Басни Харьковскія»;
- В) «Сад божественных песен...».

5. Закінчити речення філософа Аристотеля: «Початок є більш ніж половина ...».

6. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підібравши до цифр буквені відповідники:

маат;	А) таємничі первісні начала, джерело світової справедливості, у які вірили шумери;
ме;	Б) юридичні та політичні норми, осмислені єгиптянами як божественний порядок та істина.

7. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками.

Співвіднесіть авторів з їхніми цитатами, підібравши до цифр буквені відповідники.

Автор и:	Цитати:
1. Цицерон; 2. Платон; 3. Квінтіліан; 4. Марк Фабій Квінтіліан.	А. «Небо послало (його) на землю, щоб показати, до якої величі може дійти слово»; Б. «Чим більше тобі подобається Цицерон, тим більше будь упевнений у своїх успіхах»; В. «Оратор, що не хвилюється перед виголошенням промови, – нахаба, який зневажає слухачів»; Г. «Основа всякої мудрості – терпіння».

8. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підібравши до цифр буквені відповідники:

1. Політичне красномовство	А) звинувачувальна судова промова, прокурорська промова, промова обвинувача, захисна (адвокатська) промова, самозахисна промова, промови свідків;
2. Академічне красномовство	Б) лекція, курс лекцій, наукова доповідь, огляд, реферат, дискусія, наукове повідомлення;
3. Судове красномовство	В) політична промова, звітна доповідь, агітаційна промова, політогляд, парламентська промова, мітингова промова, дипломатична промова;
4. Соціально-побутове красномовство	Г) ювілейна промова, застільна промова (тост), поминальна промова, усна побутова оповідь, похвала, анекдот.

9. Додати терміни з основ красномовства, дефініції яких подано під цифрами:

1. ... – складова частина будь-якого доказу, під якою розуміється думка, істинність якої перевірена і доведена, і до того ж може бути наведена в обґрунтування істинності чи хибності висловленого положення.

2. ... суперечки, які виникають при обговоренні доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо.

3. ... процес, у процесі якого людина зіставляє думки, тобто міркує, робить умовивід, з одних думок виводить інші, у яких міститься нове знання.

4. ... найрізноманітніші рухи (жести, експресія обличчя, пози, інтонаційно-ритмічні особливості голосу, дотик), які виражають психічні стани людини, її ставлення до партнера, до ситуації спілкування в цілому.

5. ... одна із стилістичних фігур поетичної мови, яка полягає у використанні запитання, що містить ствердну відповідь, або таке, яке використовується як засіб підсилення уваги аудиторії.

10. Розкрийте зміст поняття «стратегія оратора».

8. Методи навчання

У процесі оцінювання знань студентів використовуються такі методи діагностики:

- усне опитування (фронтальне, індивідуальне);
- самостійні роботи у формі тестування та розгорнутих відповідей на запитання;
- творчі завдання;

- метод моделювання;
- метод проектів;
- робота в групах;
- тестові завдання;
- редагування текстів різних жанрів;
- підготовка рефератів та доповідей;
- самостійні письмові роботи;
- аналіз власних і чужих публічних виступів та самостійне оцінювання,
- складання запитань до теми чи розділу;
- модульний тестовий контроль;
- самоконтроль.

9. Методи контролю

Навчальні досягнення студентів перевіряються з використанням поточного і підсумкового контролю. Для контролю засвоєння навчального матеріалу у рамках аудиторної роботи проводиться усне опитування, перевіряється виконання домашнього завдання студентами, проводяться поточне тестування. У кінці кожного модуля проводяться модульні контрольні роботи. У кінці семестру студенти пишуть підсумкову контрольну роботу (іспит).

Під час діагностики знань студентів потрібно враховувати обсяг інформації, оперування поняттями, категоріями, фактами, основними теоріями, законами, закономірностями й принципами, ступінь їх пізнання, здатність до систематизації та узагальнення, що передбачає:

- пізнання й визначення понять, розуміння їх сутності, розкриття змісту, встановлення сукупності зв'язків і залежностей між окремими частинами й цілим тощо;

- виокремлення головного, актуальних теоретичних проблем, усвідомлення їхньої глибини та визначення шляхів розв'язання;

- розуміння законів, закономірностей, принципів, концепцій;

- здатність до узагальнення, систематизації, класифікації явищ і предметів.

Оцінюючи компетентності студентів, потрібно врахувати:

- наявність практичних навичок у галузі навчальної дисципліни, що сприяють успішному опануванню професійної діяльності;

- якість, швидкість, стійкість, точність їх виконання в різноманітних умовах, зокрема й екстремальних.

Для оцінки вмінь педагог має враховувати:

- наявність конкретних умінь, їхню глибину, стійкість і гнучкість;

- ступінь опанування основними прийомами діяльності та їх творче застосування під час розв'язання нестандартних завдань у різноманітних ситуаціях майбутньої професійної діяльності,

- здатність моделювати професійні дії;

- упевненість, самостійність, обґрунтованість, систематичність цих дій;

- зміст самоаналізу результатів власних дій, характер зіставлення отриманих результатів з основною метою діяльності;

- умотивованість дій та їхнє усвідомлення;

- наявність помилок, їхня кількість і характер, ступінь впливу на остаточний результат діяльності;

- ступінь ефективності та якість виконаних дій тощо.

Розподіл балів, які отримують студенти. Оцінювання студента відбувається згідно з положенням «Про екзамени та заліки у НУБіП України» від 27.12.1019 р. табл. 1.

Оцінка національна	Оцінка ЄКТС	Визначення оцінки ЄКТС	Рейтинг студент, бали
Відмінно	F	ВІДМІННО - відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	90-100
Добре	B	ДУЖЕ ДОБРЕ - вище середнього рівня з кількома помилками	82-89
	C	ДОБРЕ - в загальному правильна робота з певною кількістю грубих помилок	74-81
Задовільно	D	ЗАДОВІЛЬНО - непогано, але зі значною кількістю недоліків	64-73
	E	ДОСТАТНЬО - виконання задовольняє мінімальні критерії	60-63
Незадовільно	FX	НЕЗАДОВІЛЬНО - потрібно попрацювати перед тим, як отримати залік	35-59
	F	НЕЗАДОВІЛЬНО - необхідна серйозна подальша робота	01-34

Для визначення рейтингу студента (слухача) із засвоєння дисципліни R дис (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації (до 30 балів) додається до рейтингу студента (слухача) з навчальної роботи R НР (до 70 балів): $R_{\text{дис}} = R_{\text{НР}} + R_{\text{ат.}}$

10. Методичне забезпечення

Навчально-методичний комплекс, база тестових завдань

12. Рекомендована література

Основна

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика. Львів, 2001.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів, 1990.
3. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ, 1998.
4. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручн. Вид. 2-ге, без змін. Київ: КНЕУ, 2006. 384 с.
5. Вандишев В. М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посібн. Київ: Кондор, 2006. 264 с.
6. Ільченко І.І. Основи риторики: навчальний посібник. Запоріжжя, ЗНУ, 2010. – 82 с. 5.
7. Корняка О. Мистецтво гречності. Київ, 1995.
8. Культура української мови: Довідник / За ред. В. Русанівського. Київ, 1990.
9. Коваленко С. М. Сучасна риторика: навчально-практичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 184 с.
10. Колотілова Н. А. Риторика: навч. посібн. Київ: Центр учб. літератури, 2007. 232 с.
11. Кравець Л. В. Риторика як класична основа системи освіти європейських народів . Рідні джерела. 2000. № 4.

12. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Підручник. Київ: Вища школа, 2006. 310 с.
13. Навчальний посібник з курсів «Основи риторики» і «Професійна риторика» / Укл. І. Гузенко. Львів: ЛДУФК, 2006. 76 с.
14. Онуфрієнко Г. С. Риторика: навч. посібн. Київ: Центр учб. літератури, 2008. 592 с.
15. Олійник О. Б. Основи ораторської майстерності: навч. посібн. Київ: Кондор, 2010. 181 с.
16. Олійник О. Б. Риторика: навч. посібн. Київ: Кондор, 2009. 170 с.
17. Олійник О. Б. Сучасна ділова риторика: навч. посібн. Київ: Кондор, 2010. 166 с.
18. Програми з курсів «Основи риторики» та «Професійна риторика» / Укл. І. Гузенко. Львів: ЛДУФК, 2006. 148 с.
19. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів, 2001.
20. Риторика: Навч.-метод. посібн. з курсів «Основи риторики» та «Професійна риторика» / Укл. Гузенко І. І. Львів, 2014. 328 с. `
21. Сагач Г. М. Риторика. Київ, 2000.
22. Сагач Г. М. Золотослів. Київ, 1993.
23. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет. *Народознавство*. 1997. № 38.
24. Толочко С. В. Практикум з основ красномовства. Методичні вказівки до виконання вправ та завдань із дисципліни для студентів денної та заочної форм навчання. Київ: НУБіП України, 2020. 118 с.
24. Томан І. Мистецтво говорити. Київ, 1986.
25. Чак Є. Мовний етикет: «Щасливенько!» *Дивослово*. 1998. № 10.

Додаткова

1. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту. Львів, 1999.
2. Кульч З. Риторичний словник. Київ, 1997.
3. Мацько Л. І. Лінгвістична риторика. Наука і сучасність. Київ, 1999.
4. Овчиннікова А.П., Хаджирадєва С.К. Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії: навчальний посібник. Одеса: Пальміра, 2005. 179 с.
5. Риторика: Загальна та судова. Київ, 2002.
6. Савенкова Л. О. Комунікативні процеси у навчанні: навч. посібник. Київ: КДЕУ, 1996.
7. Савенкова Л. О. Педагогічне спілкування: навч. посібник. Київ: КДЕУ, 1997.
8. Сагач Г.М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. Київ: Зоря, 2003. 250 с.
9. Сагач Г. М. Похвальне красномовство. Київ, 1996.
10. Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки. Київ: Юрінком інтер, 2001. 192 с.
11. Чмут Т. К. Культура спілкування: навч. посібник. Хмельницький: ХІРУП, 1996.
12. Чулінда Л. І., Ларимський І. С. Риторична майстерність. Київ, 2000.

Інформаційні ресурси

1. Онуфрієнко Г.С. Риторика: <http://nashaucheba.ru/v56330/%D0>

2. Риторика загальна та судова: навч. посіб. / С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова: <http://pravouch.com/page/ritorika/ist/ist-23—idz-ax296—nf-22.html>
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Підручник. libfree.com/114950447_ritorikavitchiznyana_ritorika.html
4. Колотілова Н.А. Риторика: Навчальний посібник. http://pidruchniki.ws/15840720/ritorika/ritorika_-_kolotilova_na
5. Ткаченко Л.П. Риторика як компонент освіти в давньому Римі http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Pfto/2010_9/files/pd910_03.pdf
6. Ораторське мистецтво (Н.П.Осипова, В.Д.Воднік та ін.) <http://books.br.com.ua/themes/7/322>
7. Депозитарій гуманітарно-педагогічного факультету.